

Замчисько

Федот Кудринський

Непроглядна, степова рівнина ген-ген простяглась на всі сторони від села Бечмен. Одинокa вивищеність на тій рівнині – то старе замчисько, що усадовилося на штучному насипі. Широкі мури перснем облягли високий круглий пагорб і панують на все місто. З мурів добре проглядається вся навколишня місцевість. На просторіні, яку лиш може охопити погляд, видніється багато хуторів і сіл. Лічитимеш їх, лічитимеш, та так і не злічиш.

Здалека мури, помережені круглими вирізами вікон, які симетрично розміщені у верхньому ярусі стіни, виглядають як легка сітка, що поставлена на масивній монолітній основі. На виступах стін, густо вкритих мохом і травою, росте грабина і молоденькі берізки. Один Бог відає, як вони сюди потрапили...

Посередині замчиська – кругла площа. Тут навалені купи каміння. В одному куті зяє провал і хід у льох, у другому темніють залишки паленої смоли і дьогтю. Тут же бовваніє невеликий кам'яний хрест, невідомо з якою метою вритий наполовину в землю. Може, то чиясь могила?... Стежинки і тераси пагорба, що розбігаються навсібіч, всіяні каменюками, котрі нападали зі стіни, тому здалека здається, що горб унизаний кам'яними коралями. Прикраса оригінальна, як і сам замок.

З трьох боків замчисько оточують бечменські поля. З четвертого тече невеликий потік, що пересихає літом, зате бурхливо клекоче в час літньої повені. Береги струмка порослі невисоким, але густим верболозом. Попри пагорб пролягає битий шлях.

Дивне враження справляє старий замок. Вдень цей пагорб з мертвими мурами видається недоречним серед родючих полів, він порушує симетрію, цілість картин. Своєю круглою, правильною формою із усіченим верхом і нечіткою основою нагадує величезний пень, який забули викорчувати після того, як зрубали дерево-гігант.

– От, як видите, – кажуть бечменці, – кругом рівно, як на долоні, а тут Бог горб дав.

Старий замок не любить денного світла. Він очікує ночі. І не даремно. Перед смерком, коли на бечменські поля лягають глибокі тіні, коли темне небо вкривається безліччю зір, замчисько починає випромінювати таємничий маєстат. Воно неначе витягається і стає ще вищим.

Крізь круглі отвори вікон мріють далекі сузір'я. Якоюсь таємничою задумою дихають ці темні стіни. Це вже не сітка, грандіозний фантастичний кошик з гарним мережаним верхом. Не пень, а швидше якийсь вінець, корона, всіяна мерехтливими діамантами. Неначе давним-давно, ще за казкових часів якийсь велет – князь чи король, – переможений у страхітливій битві гігантів, рятувався втечею у цій місцевості та й загубив свою корону... З тих пір так і лежить вона тут на бечменському шляху і гниє. Хто насипав цей пагорб? Навіщо кому здалася така височина на цій неозорій рівнині?

Кажуть люди, що тут колись сутичка з татарвою була... Якийсь князь колись жив...

З кимось воював... Може й так, хтозна... У всякому випадку, у світогляді бечменців старому замчиську належало не останнє місце. З ним пов'язано багато такого, що примушувало бечменця часом здивовано хитати головою і замислено бурмотіти:

- Тее то... як його... Бог його святий знає. Відомо: всяке місце є страшним, якщо у ньому завелась - прости Господи! - нечисть. А особливо страшним є те місце, де для нечисті занадто багато простору.

Власне такими і були старі мури. Тут вільно гуляв вітер і міг скільки завгодно розгойдувати грабину, зносити зі стіни розхитане каміння. Тут давно ніхто не жив. Лиш яструби вили свої гнізда та сови вилітали звідси і кружляли в темряву над селами, будячи рівнину своїми тужливими окриками.

Жодне місце не навіювало бечменцям стільки непевності і страху, як замчисько: розповіді про нього були відомі по всіх околицях. Господи, Боже мій, чого люди тільки не наоповідають про тії мури... Слухати не переслухати...

Кажуть, що в глибокому льоху сидить монах зі святою книгою і спить. Інші говорять, що то не монах, а князь спить. Ще інші - що сам "муровий" живе у замчиську і часом хапає людей. Часами він насилає на чоловіка хворобу: і трясцю, і падучу, і холеру. А підвали замчиська ущерть набиті людськими кістками.

Інколи, в сильну бурю, попри свист вітру у шпарах мурів, у замчиську чути дзвін і плач. Бечменський пан-дяк чув одного разу дзвони і спів. А коваль Мусій якнайавторитетніше запевняв, що чув удари молота і передзвін ланцюгів. Різні розмаїтості оповідають про старе замчисько.

В Україні багато місцин із загадковим сьогоденням, неясним минулим і сумним майбутнім. У майбутньому замчисько чекала руїна.

* * *

Якоїсь весняної ночі неподалік замку на лузі коло багаття розмістились нічліжники. Ніч була тиха, свіжа, - одна з тих найкращих весняних ночей, коли літо ще не ввійшло у повну силу, а весна не хоче відмовлятися від своїх прав. У повітрі було свіжо і сиро, але вітру не було і полум'я багаття трималось рівно, як у печі. Коло вогню стояв горщик з крупою, у золі пеклася бульба.

Нічліжники - хлопці з села Бечмен - сиділи коло вогню, підібгавши під себе ноги і балакали. Їх було троє: Степан та Іван мали літ по дванадцять, були здоровими, високими хлопцями, про котрих поговорювали, що їм не минути москалів на випадок рекрутського набору. На вечорницях не було більших балакунів, аніж вони. Третій нічліжник - утлий Петрусь - був повною протилежністю до своїх товаришів. Йому було дванадцять років, але він зовсім не виглядав на свої літа. Низькорослий, згорблений, з довгастим блідим обличчям і передчасно запалими грудьми, він видавався хворобливим, хирлявим. Говорити багато не любив, та у розмову вряди-годи втручався: часами кашляв. Степан та Іван у всьому брали над слабовитим Петрусем верх і попирали ним. Він був у матері одинак.

- От і пішов він до річки, - розказував Степан, - напитися води. Іде. А за ним хтось ніби говорить: "Ой, вернись, бо глечика забув, вернись, бо глечика забув, не буде чим

напитися, вернись-бо!" Він став та сказав: "Зовсім не забув, бо ось глечик у руці". А в нього таки був глечик. От і пішов, а як став зачерпувати воду, то так щось і потягло туди...

Оповідач зробив руками широкий жест від себе в напрямі вогню, показуючи, як того "потягнуло".

- Втопився? - перепитали в один голос товариші.

- Ні, не втопився. Кричати став. Дядьки почули, врятували. Але з тих пір занедужав неборака, а потім вмер. Кажуть, ніби з того...

- Еге, еге, і я чув таке, - перебив Іван, - що ніби муровий колись давно брав собі в мури або самого кріпака-хлопця, або найкращу дівку з села і різав їх на кавалки та їв. Ніби чули люди, як вони кричали в мурах.

- То було так: на святі Паску, на Великдень, оно тільки стали дяки кликати Христа на цвинтарі, то він і вхопив хлопця. Після стало ясно - всі є, а хлопця нема...

- Нема?!

- Нема.

- Так-таки і пропав?

- Пропав. Кажуть, що він після кожного рапту[104] закриває по одному вікно. Ніби так: вхопить одного разу хлопця і заб'є одне вікно, візьме на другий рік - друге вікно заб'є. От того-то в замчиську деякі вікна забиті. І ще кажуть, що як захоче вхопити, то визирає з-за своїх мурів. Стане, зіпреться обома руками на мурисько і озирає то туди, то сюди, на всі села: на Клодню, на Хавчики, на Жмурище...

- І на Бечмени?

- І на Бечмени, і на Загір'є, на всі села, геть, геть, що видніють з мурів. Визирає, поки не вибере. Водить очима то туди, то сюди - страховище таке.

Степан зробив великі очі, закотив зіниці і поводив ними направо-наліво. Іван і Петрусь судомно засміялись. Петрусь пересунувся ближче до вогню.

- То, певне, брешуть, - зауважив він, підперши своїми маленькими рученятами підборіддя і дивлячись на вогонь.

- Брешуть! - презирливо обізвався Степан. - Сам ти брешеш. Нащось-би-то брехати? Сам чув - старі люди розказували.

- Я не кажу. Може, теє і було... Ніби теє, давно, колись-то перше, - непевним голосом правив свого маленький скептик, - але тепер того нема, він не бере.

- Не бере!.. А ти звідки знаєш? Може, де й бере?! Розумний ти дуже, от що... Розумніший навіть від старих людей. От, поправ ліпше горщик та перекинь бульбу, щоб не припеклася.

Петрусь поставив горщика ближче до нагорілого вугілля, взяв патичка і почав шпортати ним золу, у якій пеклася бульба. Степан дістав з-за пазухи гаман з тютюном і почав крутити папіросу. Іван розв'язав личаки.

- І про вікна, що ти казав, також, певне, теє... - продовжував Петрусь, задоволений своєю опозицією.

- Що?

- Брехня, здається...

- У тебе все брехня. А однаково, ти не пішов-бись один до замчиська?

Питання було запропоноване серйозне. Петрусь подумав і заперечливо похитав головою.

- Ні, то друге діло.

Якусь хвилину тривала мовчанка.

- Ще не всі вікна забиті, тільки з одної сторони деякі забиті, - промовив, ніби сам до себе, Іван, присуваючи свої роззуті брудні ноги до вогню і ворущачи від задоволення пальцями то одної, то другої ступні.

Петрусь вкрадливо поглянув убік. У темряві спочатку нічого не було видно, та, приглянувшись пильніше, можна було помітити на темно-голубому фоні зоряного неба різкий зарис чорного силуету похмурого замку і навіть розрізнити віконні отвори, що яріли довгим рядом.

- Може, по-твоєму, і те брехня, що в замчиську смолою обливали холеру? - спитав Степан.

- А таки брехня.

- А звідки, по-твоєму, смола взялася у замчиську?

- Звідки?... Люди смолу гнали, та й тее...

Хлопці зареготали.

- Хтось-то стане в замчиську смолу гнати! Хіба вигону нема, чи що?!

- А я чув так, - вставив Іван, - люди спіткали холеру в замчиську і сказали їй: "Ми тебе не боїмося, бо в нас є дьоготь і часник". А вона засміялася і відказала: "Дьоготь ваш - до чобіт, а часник - до ковбас. А я таки їду на вас".

- А що? Га?! - підхопив торжествуючим голосом Степан, звертаючись до Петруся. - Що ти проти того скажеш? Може, по-твоєму і се брехня? Га?

Петрусь мовчав. Очевидно, шукав переконливі аргументи. Потім, розмисливши, почав було заперечувати, що без потреби обливати холеру смолою, якщо вона "не боїться ніби дьогтю, тее..." Та його підняли на глум.

- Ну, коли ви такі мудрі, то я спитаю вас, - почав хоробро Петрусь.

- Ну, спитай, - відказав Степан, готовий відповісти на будь-яке заперечення Петруся.

- Скажіть-но мені, нащо в замчиську стоїть хрест, коли там тее... нечиста сила?

- Звісно, так прийшлося... Люди поставили. Та й хрест вже наполовину сховався в землю.

- А чому він тепер не бере людей?

- Пожди, може тебе якраз і вхопить, - відповів спокійно Степан - тоді згадаєш, чи я правду казав.

Іван широко відкрив рот, засміявся і ще швидше почав ворущити пальцями ноги. Це йому вочевидь подобалося.

- Ні, не вхопить, - відповів серйозно Петрусь.

- Зобачиш.

Мовчання. Петрусь замислено дивився у вогонь.

- Диви, википає! - Степан кивнув Петрусеві на горщик.

Той витягнув горщик з вугілля. Страва була готова. Нічліжники взялись за вечерю. Та не встигли вони "ввійти в смак", як у мурах залунав невиразний протяжний звук. Іван ніс до рота бульбу та так і завмер. Степан дивився поверх вогню, широко розкривши очі і піднявши перед собою вказівний палець.

Петрусь сидів з відкритим ротом, тримаючи ложку в горщику. Всі уважно прислухалися. Звук пролунав ще раз.

- А бач! - сказав Степан Петрусеві, коли всі сумніви пропали. - А не казав я!

- Що, то нічого... То, певно, сова стогне, або може тее... кішка, або що...

- Кішка!? В полі де, дурисько, кішка візьметься?! Ото ляпнув!

Обурення товаришів росло. Цієї хвили вони були настроєні вбачати в кожному звуці, шурхоті щось незвичайне. Певна річ, якби цей звук трапився їм удень, на нього ніхто не звернув би уваги. Та тепер у цих обставинах він був прекрасною поживою для збудженої уяви. Скептицизм Петруся був дуже недоречним. На нього в один голос напали Степан та Іван, яким не хотілося, щоб усе було так просто. Навпаки, їм дуже хотілося розказувати завтра по селу, як вони ночували коло замчиська, як спочатку все було тихо і як потім, коли мова зайшла про "мурового", щось почало шипіти і стогнати.

Забобонне почуття в такі хвилини підказує недовченому розуму багато чого такого, що ніколи не могло б явитися при логічному плині думок. Та, власне, і сам Петрусь не був цілком певним, чи то був крик сови, чи кицьки, чи ще якої мари. Він заперечував, бо йому так здавалося. Звичайно, найпевніше сова. Це можливо. А взагалі, може бути, що й не вона. Може бути, що хтось підкрався до них і навмисно лякає... А може - таки він, муровий...

Та й чого не зродиться у голові парубійка, збудженого оповідями про привиди та інші страхи. Від останнього припущення Петрусь похолов. Він більше не заперечував, тихенько лежав ниць і думав. Настрій товаришів непомітно передався і йому. Всі мовчки почали готуватися до ночівлі. Петрусь підклав торбу собі під голову і вкрився свиткою.

- Де то моя булана? Щось не чути дзвінка! Треба піти подивитися! - сказав Степан, встаючи і розглядаючись на всі боки.

- Мо, зайшла де далеко, - доповнив його думку Іван.

- Піди-но, Петре: найди та нажени, - звернувся Степан жартівливо до Петруся.

- Сам йди. Твоя кобила, ти й іди.

- А я хочу, щоб ти пішов.

- Не піду.

- А я ж тебе прошу. Троячку дам. Калача у Гиси купиш.

- Сам їж.

- Злякався!

Товариші засміялись.

- Зовсім ні. Не хочеться.

- Не хочеться, - передражнив його Степан, - бо боїшся, щоб не вхопило.

- Сам ти боїшся!

- Я?! Чого? А ти боїшся. По тобі видно, що боїшся. Хоробрий же ти, Петро, як я бачу, дуже хоробрий... На язиці в тебе нічого нема, ніякого страху, а як до діла приходить, то і страх звідкись береться.

- Та що йому тепер, - підхопив Іван. - Глянь, як накрився. Для нього тепер нема ніяких страхів.

- Для нього і замчиська, певне, нема. Петре, га, Петре, скажи-но, чи то правда люди кажуть, що замчисько ніби на горі стоїть, чи, може, брешуть?

Петро мовчав, товариші продовжували його під'юджувати.

- Я знаю, чого він такий безбоязний. Бо його мати як вродила, то в ночовках або в кориті плавати заставляла, та весел не давала, - сказав Іван і на всю губу засміявся зі свого дотепу.

- А я чув, що за пазухою до п'ятого року держала.

- Та й тепер держить.

- Петре, га, Петре, а скажи-но, чи тепло у матері за пазухою сидіти?

- Ну, він тепер за пазухою не сидить. То колись було. Він в закуток тепер лазить, там і спить.

- Бо він тепер, - треба таки сказати правду, - великий став!

- Еге, я чув, мати його хутко оженить. Тільки дівки ніяк не підбере...

- Щоб по закутку прийшлась.

- Петре, а добре спати в закутку?

- Певне, лучче таки, як у ночвах. Зігнувся в чотири погібелі...

Жарти вичерпались. Степан позіхнув.

- Ну, а все-таки треба йти нагнати свою булану...

Він накинув на плечі свитку і уже зібрався було іти. Та Іван, котрому ще не хотілося спати, мовчки підморгнув на лежачого Петра.

- Петре, скажи-но: таки не підеш за буланою?

Мовчанка.

- Ну, то ходи зі мною, як сам не хочеш.

- Та де там, не піде. От якби ще мама просила, то він, може, і пішов би з нею, учепившись за спідницю.

Петрусь миттю скинув з себе свитку і скочив на рівні.

- В який бік пішла твоя булана? - спитав лиш. На віях тремтіли сльози, та він намагався триматися спокійно.

- В лози, геть... - відказав Степан, вказуючи на проміжок поміж замчиськом і потічком. - Та підв'яжи постолу на правій нозі, видиш, повідок розв'язався!

Петрусь недбало замотав шнурка навколо ноги.

- Ой же Петро, от так Петро! Іди, дальбі дам троячку на калачі!

- Пішов...

- Пішов, розсердився.

- Нехай, бо мудрий дуже став.

Та Петрусь їх не чув. Жахливо хвилюючись, він навіть не помітив, як відійшов добрий кусень від багаття і ввійшов у лози. Збоку, по праву руку, височіло замчисько, та він намагався не дивитися на нього. Почуття прикrostі, породжене глузами товаришів, пригнітило у нього перше почуття страху і він ішов твердим, впевненим кроком. Та в міру того, як лози ставали все густішими, злість забувалася. Забувались і жарти товаришів.

Непевність поступово заволодівала його тендітною душею. Він зупинився.

Серце гучно калатало.

- Ну й що. Вернуса. Скажу, що не знайшов. Велика біда!

Він уже було повернув назад, та почув знайомий звук дзвіночка буланої.

- А щоб тебе холера з'їла! Болячки на тебе нема! - гримнув він спересердя і скрутив у бік дзвіночка.

Повернутися до багаття з буланою було б тріумфом у його становищі. Думка про замчисько і його таємничого мешканця ані хвилю не полишала тепер вразливого Петруся. Обходячи якийсь корч, він глянув убік. Понуре громаддя замчиська неначе висіло у повітрі над лозами. Його обриси були тепер особливо рельєфними. Петрусь обійшов куш. Йому закортіло поглянути на замчисько ще раз. Тепер віконні отвори в мурах видалися начебто яскравішими. Петрусь швидко відвернув голову і прислухався. Дзвінка не було чути, - дзвеніло тільки у вухах.

- Це мені, певно, здалося, що дзвінок. Нічого нема... тее... треба назад.

Він повернув назад і, не розбираючи дороги, кинувся до виходу з лоз. Замчисько незрозумілим чином манило його погляд до себе. Хлопець зупинився, щоб перевести дух.

- Ну, і що! Ну, і подивлюсь... Ну, і нічого! Що ж з того. Я йому нічого тее... не зробив. Я тільки тее... так собі, - намагався Петрусь заспокоїти сам себе, та марне. Уява працювала вже на повну потужність.

Йому здалося, що за стінами замчиська ворухиться щось "таке", що там надимається якась темна маса, ніби кваша у величезній діжі. Він поглянув ще і ще... Маса то піднімалась, то опускалась... Раптом за стінами замчиська умліока появився величезний старець з сивою бородою, розметаною навсібіч. Перехиляючись через віконну сітку, він знай поглядав у бік багаття і повільно водив головою з боку в бік. Його очі були опущені, обличчя зморшкувате, замислене. На голові - ані волосини. Він опирався руками на стіну, і неначе визирав когось.

У бідного Петруся підкосилися ноги. Він весь затремтів. У горлі перехопило віддих. Очі полізли на лоба. Він дивився прямо перед собою і біг, не розбираючи дороги. Вдалині уже видніло багаття. Ось, ось - уже близько! Він добіжить. По дорозі довелось обігнути куш. Замчисько знову кинулось у вічі.

Привид ріс. Ось він все вивищується і вивищується. Вище і вище підноситься його голова. Очі зблиснули пронизливо раз і другий. Він помітив Петра, простягає до нього свої величезні лапища. Очі привида засвітилися радістю.

Петрусь інстинктивно пригнувся. Та в цей час сильна рука вхопила його за спину.

- Ой! Ой! - зойкнув не своїм голосом Петрусь і упав на землю.

Зомлів.

* * *

- То Петро кричить... - сказав, позіхаючи, Іван, що вже було вклався спати.

- Еге, здається, він, - підтвердив Степан, підводячись і спираючись на рамено.

Минув якийсь час. Буланої не було. Не було і Петра.

- Що він там так довго?

- Нехай шукає, - заспокійливо зауважив Степан і знову влігся спати.

Та в цей час долинув невиразний стогін Петруся. Степан та Іван мовчки, одним скоком зірвались зі своїх місць і побігли на той стогін. На самому краю лоз вони нашттовхнулись на розпластаного Петра, що бурмотів щось як у гарячці. Очі його були дико виражені. Шнурок личака, що розмотався, зачепився за ломаку і тримав одну ногу витягнутою.

- Господи, що се з Петром?!

- Бери, бери його за ноги!..

- От нещастя!

- А не казав я...

Вони привели Петра до багаття, вклали його коло вогню і вкрили своїми свитками. Степан та Іван більше не жартували. У тривожному настрої вони просиділи до ранку, слухаючи марення Петруся і, лиш розвидніло, відвели його, страшенно блілого і змарнілого, у село.

До приїзду лікаря хворий лежав прикритий ночвами, на яких макогоном розбили кілька горшків і мисок. Потім привезли "дохтура" з міста. У Петруся виявилась сильна температура. Через кілька днів він помер.

Розпитуючи про причину хвороби, лікар нічого не довідався. Селяни давали найрізноманітніші свідчення. Переважно говорили: "Хто то може знати. Бог знає!" Коли лікар поїхав, а маленький Петрусь лежав на могилках, бечменці висловлювались впевненіше: "Він вхопив... то його діло. Давно не брав... Він хворобу наслав".

У першу весну по Петровій смерті городи, розміщені поблизу замчиська, опустіли. Забобонні газдині боялись що-будь там садити. Камінь, привезений для будівництва хатніх печей, селяни повідвозили назад. Ніхто не наважувався нічого брати з замчиська. Лиш дехто з хлопців, що любили на Паску, бавлячись, гасати по замчиську, відвідали його у світлі празники.

* * *

Чи не знаєте ви часом Олени Тимчучки? Га? Та от, тієї баби, що завше швендяє по місту з мотузками та шмаття збирає... Еге, еге, беззуба така, горбата, її ще дражнять "козлячкою". Та то ж мати Петруся! Як не вірите, що муровий насилає хворобу на людей, то спитайте її. Вона все чисто розкаже, як то було. Вона мені оповідала. От і кажіть після того, що людей не хапає!.. Боже борони! Та хай тому на язиці семеро болячок сяде, хто се говорить! Присяйбі!